

ТАРИХ / ИСТОРИЯ / HISTORY

Published in the Kazakhstan
Otan tarihy
Has been issued as a journal since 1998
ISSN: 1814-6961 (Print)
ISSN: 2788-9718 (Online)
Vol. 26. Is. 2, pp. 298-309, 2023
Journal homepage: <https://otan.history.iie.kz>

FTAXP / МРНТИ / IRSTI 03.20.
https://doi.org/10.51943/1814-6961_2023_26_2_298-309

1921-1922 ЖЫЛДАРДАҒЫ ОРАЛ ЖӘНЕ БӨКЕЙ ГУБЕРНИЯЛАРЫНДАҒЫ АШАРШЫЛЫҚ ЖӘНЕ ОНЫҢ ЗАРДАПТАРЫ

Саялбек Махамбетұлы Гиззатов¹

¹Қазақстан Республикасының Ұлттық музейі (54-үй, Тәуелсіздік даңғ., 010000, Астана, Қазақстан)
Тарих ғылымдарының кандидаты, ғылыми хатшы

<https://orcid.org/orcid-search/search?searchQuery=0000-0002-9784-1812>. E-mail: Sayalbek@mail.ru

© © Ш.Ш. Уәлиханов ат. ТЭИ, 2023

© Гиззатов С.М., 2023

Андатпа. *Kіріспе.* Қазақстанда 1921-1922 жылдары орын алған ашаршылық отандық тарих ғылымындағы өзекті тақырыптардың бірі болып саналады. Кеңестік заманда көптеген фактілер жасырылып, ашаршылықтың шынайы себептері мен зардаптары ашық айтылмады. Сондықтан бүгінде қазақ даласын шарпыған осынау нәубетті толыққанды зерттеу үшін еліміздің әр аймағында болып өткен ашаршылықты жан-жақты зерделеу өте маңызды. *Зерттеудің мақсаты* жаңа мұрағаттық құжаттар мен материалдарды тарту негізінде 1921-1922 жылдардағы Орал және Бөкей губернияларындағы жаппай ашаршылықты кешенді зерттеу болып табылады. Бұл мақсатқа жету жолында ХХ ғасырдың басындағы елдегі және өлкедегі саяси, әлеуметтік-экономикалық жағдайларды сараптау, ашаршылықтың себептері мен ауқымын анықтау, оған қарсы күрестегі мемлекеттік органдардың, қоғамдық және шетелдік ұйымдардың рөлін зерттеу сияқты *міндеттер* қойылды. *Нәтижелер.* Орал және Бөкей губернияларында орын алған саяси, экономикалық, әлеуметтік жағдайлар сипатталып, аштықтың себептері анықталды. Зерттеу жұмысында ашаршылықтың зардаптары губерния, уезд, ауылдардағы демографиялық өзгерістерді бейнелейтін статистикалық мәліметтер арқылы көрсетілді. Сонымен қатар ашаршылықпен күрестің жүру барысы, оның нәтижелері зерттелді. Мақалада ашаршылықпен күресу мақсатында ашылған асханалардың жұмысына, халықты тамақтандыру барысында орын алған заң бұзушылықтарды көрсетуге көңіл бөлінді. Әсіресе Ашаршылық салдарын жою бойынша құрылған губерниялық, уездік комиссиялардың қызметі жан-жақты зерделенді. Орал және Бөкей губернияларындағы ашаршылықпен күрестегі халықаралық ұйымдардың көмегіне қатысты тың мәліметтер келтірілді. *Қорытынды.* Тарихи деректер Орал және Бөкей губернияларының Қазақстанның ашаршылықтан ең ауыр зардап шеккен аймақтары болғандығын көрсетеді. ХХ ғасырдың басындағы саяси оқиғалар, азаматтық соғыс қарастырылып отырған өлкедегі ашаршылықтың пайда болуына тікелей әсер етті. Кеңес өкіметінің тұрғындардың әлеуметтік-экономикалық жағдайы мен мүдделеріне қайшы келетін салық саясатын жүргізуі де жағдайды қиындатты. Орал және Бөкей губернияларындағы ашаршылық салдарынан аймақта адам өлімі көбейіп, түрлі эпидемиялық аурулар тарап, халықтың әлеуметтік-экономикалық жағдайы төмендеді.

Кілт сөздер: ашаршылық, Орал және Бөкей губерниялары, Ашыққандарға көмек беру бойынша губерниялық комиссия (Губкомпомгол), Ашаршылық салдарын жою бойынша губерниялық комитет (Губкомпоследгол), Америкалық көмек ұйымы (ARA), Нансен комитеті, демографиялық өзгерістер.

Дәйексөз үшін: Гиззатов С.М. 1921-1922 жылдардағы Орал және Бөкей губернияларындағы ашаршылық және оның зардаптары // Отан тарихы. 2023. Т. 26. №2. 298-309 бб. (Қаз.) DOI: 10.51943/1814-6961_2023_26_2_298-309

ГОЛОД В УРАЛЬСКОЙ И БУКЕЕВСКОЙ ГУБЕРНИЯХ В 1921-1922 ГОДАХ И ЕГО ПОСЛЕДСТВИЯ.

Саялбек Махамбетович Гиззатов¹

¹Национальный музей Республики Казахстан (д. 54, пр. Тауелсиздик, 010000, Астана, Казахстан)
Кандидат исторических наук, ученый секретарь

<https://orcid.org/orcid-search/search?searchQuery=0000-0002-9784-1812>. E-mail: Sayalbek@mail.ru

Аннотация: *Введение.* Голод в Казахстане в 1921-1922 годах является одной из актуальных тем отечественной исторической науки. В советское время многие факты были скрыты, а истинные причины и последствия голода не разглашались открыто. Поэтому для полноценного изучения этой проблемы, охватившей сегодня казахские степи, очень важно всестороннее изучение голода, произошедшего в каждом регионе страны. *Целью исследования* является комплексное исследование массового голода в Уральской и Букеевской губерниях 1921-1922 годов на основе привлечения новых архивных документов и материалов. Для достижения этой цели были поставлены такие *задачи*, как анализ политических, социально-экономических условий в стране и крае начала XX века, выявление причин и масштабов голода, изучение роли государственных органов, общественных и зарубежных организаций в борьбе с ним. *Результаты.* Описаны политические, экономические, социальные проблемы, определены причины голода в Уральской и Букеевской губерниях. В исследовательской работе последствия голода подробно проиллюстрированы статистическими данными, отражающими демографические изменения в губерниях, уездах, селах. Показан ход борьбы с голодом, его последствиями. Основное внимание уделено работе пунктов питания, открытых в целях борьбы с голодом, а также выявлены нарушения в работе столовых того времени. Всесторонне изучена деятельность губернских, уездных комиссий по ликвидации последствий голода. Приведены новые данные о помощи международных организаций в борьбе с голодом в Уральской и Букеевской губерниях. *Выводы.* Исторические данные свидетельствуют о том, что Уральская и Букеевская губернии были наиболее сильно пострадавшими от голода регионами Казахстана. Политические события начала XX века, гражданская война напрямую повлияли на возникновение голода в рассматриваемом крае. Осложняло положение и проведение советской властью налоговой политики, противоречащей социально-экономическому положению и интересам населения. В результате голода в Уральской и Букеевской губерниях в регионе возросла смертность, распространились различные эпидемические заболевания, снизилось социально-экономическое положение населения.

Ключевые слова: голод, Уральская и Букеевская губернии, Губернская комиссия по оказанию помощи голодающим (Губкомпомгол), Губернский комитет по ликвидации последствий голода (Губкомпоследгол), Американская администрация помощи (АРА), Комитет Нансена, демографические изменения.

Для цитирования: Гиззатов С.М. Голод в Уральской и Букеевской губерниях в 1921-1922 годах и его последствия // Отан тарихы. 2023. Т. 26. № 2. С. 298-309. (На каз.) DOI: 10.51943/1814-6961_2023_26_2_298-309

FAMINE IN THE URAL AND BUKEY PROVINCES IN 1921-1922 AND ITS CONSEQUENCES.

Sayalbek Makhambetovich Gizzatov¹

¹National Museum of the Republic of Kazakhstan (54, Tauelsizdik Ave., 010000 Astana, Kazakhstan)
Candidate of Historical Sciences, Academic Secretary

<https://orcid.org/orcid-search/search?searchQuery=0000-0002-9784-1812>. E-mail: Sayalbek@mail.ru

Abstract: Introduction. Famine in Kazakhstan in 1921-1922 is one of the topical topics of the national historical science. In Soviet times, many facts were hidden, and the true causes and consequences of the famine were not openly disclosed. Therefore, for a full-fledged study of this problem, which has engulfed the Kazakh steppes today, it is very important to comprehensively study the famine that occurred in each region of the country. **Goals.** The aim of the study is a comprehensive study of mass famine in the Ural and Bukey provinces of 1921-1922 based on the involvement of new archival documents and materials. To achieve this goal, tasks such as analyzing the political, socio-economic conditions in the country and the region of the early twentieth century, identifying the causes and extent of hunger, studying the role of state bodies, public and foreign organizations in combating it were set. **Results.** Political, economic, and social problems are described, and the causes of famine in the Ural and Bukey provinces are determined. In the research paper, the consequences of famine are illustrated in detail by statistical data reflecting demographic changes in provinces, counties, villages. The course of the fight against hunger and its consequences is shown. The main attention is paid to the work of food outlets opened in order to combat hunger, as well as violations in the work of canteens of that time. The activities of provincial and county commissions for the elimination of the consequences of famine have been comprehensively studied. New data on the assistance of international organizations in the fight against hunger in the Ural and Bukey provinces are presented. **Conclusions.** Historical data indicate that the Ural and Bukey provinces were the regions of Kazakhstan most severely affected by famine. The political events of the early twentieth century, the civil war directly affected the occurrence of famine in the region under consideration. The situation was also complicated by the Soviet government's tax policy, which contradicted the socio-economic situation and interests of the population. As a result of the famine in the Ural and Bukey provinces, mortality increased in the region, various epidemic diseases spread, and the socio-economic situation of the population decreased.

Keywords: famine, Ural and Bukey provinces, the Provincial Commission for Famine Relief (Gubkompomgol), the Provincial Committee for the Elimination of the Consequences of Famine (Gubkomposledgol), the American Relief Administration (ARA), the Nansen Committee, demographic changes.

For citation: Gizzatov S.M. Famine in the Ural and Bukey Provinces in 1921-1922 and its consequences // *Otan tarihy* . 2023. Vol. 26. No. 2. Pp. 298-309. (In kaz.) DOI: 10.51943/1814-6961_2023_26_2_298-309

Кіріспе. XX ғасырдың I жартысы қазақ халқы үшін аласапыранға толы ауыр кезең болды. Әсіресе Ресейдегі патша үкіметінің құлап, кеңестік биліктің орнауы кезеңі Ұлы далаға ашаршылық атты нәубетті алып келді. Бірнеше рет орын алған ашаршылықтың демографиялық салдары одан кейінгі кезеңдерде айқын сезілді.

Бүгінде мұрағаттарда жинақталған деректерді саралау арқылы әр кезеңде орын алған ашаршылықты жіті зерттеуге мүмкіндік туып отыр. Соның ішінде елімізде орын алған 1921-1922 жылдардағы ашаршылық толыққанды зерделеуді талап етеді. Мысалы, 1921 жылы қарашада Қазақстандағы ашыққандар санын Статистика басқармалары 1 508 900 адам деп көрсетсе, әр түрлі көздерден алынған деректер бойынша олардың қарасы 1 558 927 адамға жеткен екен (Қазақстан тарихы, 2010:186). Сондықтан бұрын-соңды ғылыми айналымға енген түрлі деректерді пайдаланып ашаршылық тарихын толыққанды зерттеу, әсіресе аймақтардағы осы нәубет әкелген зобалаңның зардаптарын ашып көрсету бүгінгі күн тұрғысынан алғанда өте маңызды болып саналады.

Материалдар мен әдістер. Ғылыми мақаланы дайындау барысында әр түрлі сипаттағы материалдар пайдаланылды. Дереккөздердің негізін Қазақстан Республикасы Орталық мемлекеттік архиві (ҚР ОМА), Қазақстан Республикасы Президентінің архиві (ҚР ПА), Батыс Қазақстан облыстық мемлекеттік архивінен (БҚО МА) алынған материалдар құрайды. Зерттеу жұмысы барысында архив қорларынан 1921-1922 жылдардағы Орал және Бөкей губерниялары бойынша атқару комитеттерінің ашаршылыққа ұшыраған адамдар туралы есептері, Ашаршылық салдарын жою бойынша губерниялық комитеттердің (Губпоследкомгол)

баяндамалары және тағы басқа құнды деректер табылды. Сонымен қатар қарастырылып отырған кезеңде жарыққа шығып отырған «Красный Урал» мерзімді басылымындағы мақалалар, ауыл шаруашылығы санағының қорытындылары да ғылыми айналымға енгізілді.

Орал және Бөкей губернияларындағы 1921-1922 жылдары ашаршылықтың шынайы бейнесін ашуда Қазақстанның мемлекет және қоғам қайраткері Хамит Чурииннің (1901-1979) «Дауылды жылдарда» атты еңбегі пайдаланылды. 1919-1932 жылдары Бөкей және Орал губернияларында түрлі лауазымдарда қызмет еткен ол ашаршылықтың ауыртпалығын көзімен көріп, онымен күресте елеулі еңбек сіңірген болатын.

Батыс Қазақстан өңіріндегі ашаршылықты зерттеу барысында талдау, жинақтау және қорыту сияқты жалпы ғылыми әдістер, сондай-ақ тарихи-типологиялық, проблемалық-хронологиялық, тарихи-жүйелілік секілді арнайы тарихи әдістер қолданылды.

Талқылау. Ашаршылық мәселесі Кеңес Одағы кезінде жабық тақырыптардың біріне айналған еді. Өйткені ол алып мемлекеттің саяси идеологиясына қайшы келді. Бай-қулақтарды қудалау, күштеп ұжымдастыру сияқты солақай саясаттың салдарынан пайда болған ашаршылық коммунистік қоғам құруға ұмтылған державаның абыройына нұқсан келтіретін мәселе саналды.

Дегенмен кеңестік кезеңде ашаршылық тақырыбына қатысты бірқатар еңбектердің жарық көргендігі ақиқат. Мысалы, Н.И. Мардаровский (Мардаровский, 1922), С.А. Нейштадт (Нейштадт, 1960), Г.Ф. Дахшлейгер (Дахшлейгер, 1965) және өзгелердің еңбектерінде елдегі әлеуметтік-экономикалық өмірдегі өзгерістер қарастырылғанымен сол кездегі мемлекеттік идеологияға байланысты ашаршылық ақиқатына лайықты баға берілмеді.

Еліміздің Тәуелсіздікке қол жеткізуі төл тарихымызды ұлттық мүдде тұрғысынан зерттеуге кең мүмкіндік ашып берді. Тарихымыздың ақтаңдақ беттерін ашуға ұмтылған М.К. Қозыбаев, Ж.Б. Абылхожин, К.С. Алдажұманов (Қозыбаев және т.б., 1992), Т.Омарбеков (Омарбеков, 1997) және тағы басқа ғалымдар Қазақстандағы ашаршылық мәселесіне қатысты іргелі еңбектерін жарыққа шығарды. Қазақ даласын шарпыған нәубеттің әлеуметтік-демографиялық зардаптары М.Х. Асылбеков, А.Б. Галиевтің (Асылбеков, Галиев, 1991) еңбектерінде көрініс тапты.

Ашаршылық тарихнамасы 2000 жылдан бастап жаңа зерттеулермен толыға түсті. Б.А. Мусаев (Мусаев, 2006) Қазақстандағы 1921-1922 жылдардағы ашаршылықтың себептері, жүру барысы, зардаптары мен оған қарсы күрес туралы жазса, белгілі тарихшы М. Қойгелдиев (Қойгелдиев, 2009) еліміздегі 1920-1940 жылдардағы қоғамдық-саяси, әлеуметтік-экономикалық жағдайларға қатысты іргелі еңбегін жариялады. Өз кезегінде зерттеуші С.Смағұлова (Смағұлова, 2019) ашаршылық қасіретін жан-жақты сипаттай келе қазақ зиялыларының, сондай-ақ шетелдік ұйымдардың ұлы нәубетпен күрестегі рөлін ашып көрсете білді.

XX ғасырдың нәубеті саналатын ашаршылық мәселесі шетелдік ғалымдардың да назарынан тыс қалмады. Орталық Азия аймағын зерттеуге қызығушылық танытқан М.Б. Олкот (Олкот, 1981), Р. Конквест (Conquest, 1986), С.Камерон (Cameron, 2018) сияқты тарихшылар өз еңбектерінде Қазақстандағы ашаршылықтың себептерін жан-жақты көрсете білді.

Дегенмен еліміздегі ашаршылық мәселесі әлі де толыққанды зерттеуді талап етеді. Бүгінде архив қорлары мен сол кезеңде жарық көрген мерзімді басылымдардағы материалдарды ғылыми айналымға енгізу қажеттілігі туындап отыр.

Нәтижелері. Тарихи деректер алапат аштықтың Батыс Қазақстан өңірінде де кең көлемде жүріп, бірнеше кезеңдерді қамтығандығын көрсетіп отыр. Атап айтқанда, бірінші кезең 1918-1919 жылдарды, екінші кезең 1921-1922 жылдарды, үшінші кезең 1924-1925 жылдарды қамтыса, төртінші кезең 1931-1932 жылдармен жалғасты. Батыс Қазақстан аймағында ашаршылықтың бірнеше толқынының орын алуы өлкенің геосаяси орналасуы, климаттық жағдайы және тағы да басқа көптеген факторлармен байланысты еді.

Қазақ жерінің батыс қақпасы саналатын Орал және Бөкей губернияларындағы 1921-1922 жылдардағы ашаршылықтың бірнеше себептері болды. Біріншіден, 1918-1920 жылдары Батыс Қазақстан облысындағы Орал казак әскері мен Кеңес Армиясы әскерлерінің арасындағы қақтығыстар азамат соғысына ұласып, ел дағдарысқа ұшырады. Тараптардың соғыс барысында алма-кезек қазақ ауылдарын шауып, жиған малдарын тартып әкетуі аштыққа әкеліп соқты. 1920 жылы ауыл шаруашылығы санағын жүргізген статистикалық органдардың мәліметіне

сәйкес 1917-1920 жылдары Орал губерниясындағы мал санының 3,3 миллионнан 0,8 миллионға дейін, Бөкей губерниясында 1,1 миллионнан 0,4 миллионға дейін азайғандығын көрсетті. (Сдыков, 2004:178).

Тарихи деректерден азаматтық соғыстың 1921-1922 жылдарға дейін созылғандығын көреміз. Кеңестер билігін орнатуға ат салысқан Хамит Чурин: «1919-1921 жылдарда әсіресе Бөкей облысы мен оған шектес облыстарда бандалық күшейіп кетті. Әсіресе Насаев, Еркин, Копейкин, Тоғызбаев бастаған бай-кулактардың бандылары жергілікті халыққа қатал тиді. Насаев өзін «Заволжье әскери округінің көтерілісшілері мен Заволжье халқының командашысы деп жариялады. Атамандар Еркин мен Просов бастаған бандылар біздің ауылды үш рет тонады, өзімізді өлтірмек болды», - деп еске алған болатын. Одан әрі автор қызылдардың осы Еркин бастаған бүлікшілерді 1922 жылы жазда жойғандығы туралы дерек келтіреді (Чурин, 1971: 100-101).

Екіншіден, кеңестер билігі жүргізген «Әскери коммунизм» саясаты елде ашаршылықтың күшеюіне өз әсерін тигізді. Соғыс жағдайына байланысты енгізілген азық-түлік салғырты қара халықты әбден қажытты. Алғашында мемлекет шаруалардың өнімін сатып алатындығын айтқанымен іс жүзінде билік күш көрсету арқылы тартып алуға көшті. Мысалы, дәл осындай әдіс-тәсілдер арқылы 1920 жылы Орал губерниясынан 1,5 миллион пұт астық жиналды. Ал негізінен мал шаруашылығымен айналысатын Бөкей губерниясының тұрғындары малдарын сатып, одан түскен қаржыға бидай алып, үкіметке өткізуге мәжбүр болды.

Үшіншіден, 1921 жылы жауын-шашын болмай, құрғақшылық орын алды. Соның салдарынан егін шықпай, малға шөп жетпей халық қатты қиналды. Халықтың бір бөлігі тіршілік көзін іздеп басқа ауылдарға көше бастады. Осы кезеңде адамдар тышқан, күзен аулап, құмаршық, арамсою сияқты жабайы өсімдіктерді жей бастады. Бөкей губерниясы Тарғын уездік Кеңесі атқару комитетінің төрағасы болған Х.Чурин: «1921 жыл өте ауыр болды. Волга бойында және Бөкей губерниясында болған қуаңшылықтың салдарынан халық ашаршылыққа ұшырады. Бөкей губерниясының тек оңтүстік шағыл құмды бөлігінің жағдайы өзгелерден біршама тәуір болды. Олар құмға өскен құмаршықпен күнелтіс жасады. Бұл аймақта мал жайылымы да жақсы болды. Ал облыстың құрғақ далалы Тарғын, Таловка, Жаңақала уездерінің халқы ашаршылықтан мықтап жапа шекті. Бұл елдер қолындағы бар малын сойып алды, бірақ астықсыз бір ғана ет адамға жөнді азық бола алмады. 1921 жылдың аяқ кезінде көптеген семьялар әбден ашығып, өле бастады», - деп жазды (Чурин, 1971: 104).

Архив деректерінен 1921 жылғы 2 қаңтарда құрамында Гурьев, Калмыков аудандары, Орал, Жымпиты, Елек уездері бар Орал губерниясы мен Қалмақ, Торғын, Нарын, I-II Теңіз округтері кіретін Бөкей губерниясының ашаршылыққа ұрынған губерниялар тізіміне енгізілгендігін көреміз (ҚР ОМА, Р-320 қоры, 1 тізбе, 29 іс, 9 п.).

Жоғарыда көрсетілген себептерге байланысты орын алған ашаршылық Батыс Қазақстан облысының халқы үшін адам айтқысыз зардаптарға ұрындырды. Жағдайдың ушыққаны соншалық Орал губерниясы атқару комитеті 1921 жылы 19 ақпан күні «Красный Урал» газеті арқылы «Шаруаларға, казактар мен қырғыздарға!» деген үндеуін жолдады. Онда: «Шаруалар мен жұмысшылар үш жылға созылған азаматтық, революциялық соғыстың зардабын тартуда. Егіннің шықпауына байланысты Оралда нан жоқ. Балалар, мүгедектер, кедейлер, қызыләскер отбасылары ашаршылыққа тап болды. Барлық болыстар мен ауылдардағы азық-түлігі бар шаруалар артық астығын шығарып, аш отырған ауылдарға тамақ беруі қажет. Барлық көмбені ашуымыз керек», - деп ашық жазылды (Рабочим, казакам и киргизам, 1921:2).

Орталық және жергілікті атқарушы органдардың мәселеге дер кезінде көңіл бөліп, ұйымдастырушылық шараларды жүзеге асыра алмауы аштықты күшейтті. Адамдар жаппай бас сауғалап көршілес өңірлерге көше бастады. Жергілікті билік нақты іс-шараларды жүзеге асыруға қауқарсыз болды. Өйткені жоғары деңгейдегі шешім 1921 жылы 8 шілдеде қабылданды. Бүкілресейлік Орталық Атқару комитетінің (БОАК) декреті бойынша ашыққан адамдарға жәрдем беру бойынша арнайы комиссия құрылды. Кейін іле-шала 18 шілдеде Қазақ Орталық Атқару комитеті дәл осындай комиссияны жасақтады.

Қазақстан аймақтарындағы Ашыққандарға көмек беру бойынша арнайы комиссиялар (Губкомпомгол) әр түрлі уақытта құрылды. Ақтөбе губерниясында 1921 жылғы 20 шілдеде, Бөкей губерниясында 4 тамызда, Орал губерниясында 8 тамызда, Орынбор және Семей губернияларында 10 тамызда, Қостанай губерниясында 30 тамызда, Ақмола губерниясында

15 қыркүйекте, Адай уезінде 23 қазанда ашылды (ҚР ОМА, Р-320-қ., 1-т., 33-іс, 42-п.). Мұның себебі пошталық және телеграфтық байланыстың нашар болуына, ұйымдастыру-түсіндіру жұмыстарының тиісті деңгейде жүргізілмеуіне байланысты болды. Сәйкесінше уездік, болыстық, ауылдық деңгейде құрылған комиссиялар жұмыстарын кеш бастады. 1921 жылғы тамыз айында Орал губерниялық Ашыққандарға көмек беру комиссиясы төрағасының орынбасары Ширавцев өз баяндамасында: «Орталықтан тапсырма түскен бойда шұғыл арада Ашыққандарға көмек беру комиссиясы құрылды. Нақты нұсқаулықтың болмауына байланысты алғашқы күндері жергілікті жерлерде уездік және болыстық Ашыққандарға көмек беру комиссияларын құру жөнінде өкім шығарумен ғана шектелдік», - деп жазды (ҚР ОМА, Р-320-қ., 1-т., 40-іс, 157-158-пп.). Одан кейін ашыққан адамдардың санын анықтау мақсатында Губстатбюроға есеп карточкасының формасын жасау жөнінде тапсырма беріп, халық санағына кіріседі. Сонымен қатар «Ашыққандарға көмек апталығын» ұйымдастыру үшін арнайы үштік ұйымдары құрылды (БҚО МА. 312-қ., 1-т., 62-іс, 82-п.).

Уақыт өткен сайын ашаршылық та күшейе берді. Орал губерниясының өзінде 1921 жылы тек Орал, Жымпиты, Елек, Калмыков уездері бойынша 47 289 адам аштықтан қырылған. Атап айтқанда, Орал уезінде 19 085, Жымпиты уезінде 7 699 адам, Елек уезінде 17 544 адам, Калмыков уезінде 2 961 адам ашаршылықтың құрбаны болды. Сонымен қатар 20 851 адам Орал губерниясынан тыс жерге көшіп кеткен. Осылайша бір жылдың ішінде аталған төрт уезд халқы 67 870 адамға азайды. Бұл ауыл тұрғындарының 19,6%-ын құрайтын еді (БҚО МА, 24-қ., 1-т., 6-іс, 58-п.).

Ең қиын жағдай 1921-1922 жылдары қыста орнады. Бұл кезеңде адам етін жеу фактілері тіркелді. Мысалы, 1921 жылы желтоқсан айында Калмыков уезі Бударин ауылында бір отбасы қызы мен немересін өлтіріп, олардың етін жеген. Құзырлы органдардың мәліметінше тек 1922 жылғы 1 сәуірден бастап адам жеу үрдісі азая бастаған (Отчет Уральского губернского экономического совещания, 1922:205).

1921 жылы қарашада Орал губерниясында ресми түрде 239 037 адам ашыққандар ретінде тіркелсе, 1922 жылы 1 қаңтарда олардың саны 378 816 адамға жетті. 1920 жылғы халық санағына сәйкес губернияда барлығы 524 824 тұрғынның болғандығын ескерсек бұл үлкен көрсеткіш болып саналады. Дәл осындай ахуал Бөкей губерниясында да қалыптасты. 1922 жылы 21 ақпандағы РКП-ның II Жалпықазақ облыстық конференциясында С. Меңдешев «ҚазКСР-дегі ашаршылық және онымен күрес» тақырыбында жасаған баяндамасында Бөкей губерниясында 100 000 адамның ашығып отырғандығын атап өтті (ҚР ПА, 139-қор, 1-т., 252-іс, 130-п.). Байқап отырғанымыздай, 1922 жылы ашаршылыққа ұрынған адамдардың қарасы өте қалың болған. Тіпті аштықтан қаза тапқан адамдар санының көп болғандығы сондай өлкелік комиссия әр жерде шашылып жатқан мүрделерді жинау үшін арнайы бұйрық шығарды. Мұрағат құжаттарында адам мүрделерін жинауға салғырт қарағаны үшін уездік милиция бастығы Зотов пен жерлеу бюросының меңгерушісі Чурилиннің жауапқа тартылғандығы туралы деректер кездеседі (БҚО МА, 24-қ., 1-т., 430-іс, 58-п.).

Біртіндеп өлкедегі ашаршылықпен күресу мақсатында азық-түлік бөлініп, қоғамдық тамақтандыру шаралары ұйымдастырыла бастады. Мысалы, Бөкей губерниясында 1921 жылы 4 тамызда ашыққандарға көмек көрсету жөніндегі комиссия құрылып, ол жедел түрде ұйымдастыру жұмыстарын қолға алған. Союға мал таппаған ауылдарда балық аулау топтары құрылып, аш адамдарға балық үлестірілген. Аталмыш губернияға қарасты Жаңақала ауылында жетімдер үшін 50 кісілік асхана ашылып, аш және ауру адамдар үшін 50 пұт астық берілген (Боранбаева, 2017:25). Осы уақытта Орал қаласының өзінде 6 000 адамды тамақтандыруға қауқарлы 5 асхана жұмыс жасап тұрды (ҚР ОМА, Р-320-қ., 1-т., 40-іс, 157-158-пп.).

Алғашында ашыққан адамдарды тамақтандыру үрдісі баяу жүрді. Кейін арнайы қаражат бөлініп, ашаршылықпен күрес науқаны күшейе түсті. Мысалы, 1922 жылы наурыз айында Орал қаласында 52 жабық, 8 ашық асхана жұмыс жасап, онда 12 мың ашқұрсақ бала тамақтанған. Сондай-ақ, бір ғана Орал уезіндегі 92 асханада 12 441 бала тамақ ішу мүмкіндігіне ие болды. Жергілікті билік бір балаға күндік норма ретінде $\frac{3}{4}$ фунт нан бөлді (Борьба с голодом, 1922:2).

Орал және Бөкей губернияларындағы аштықтың күшеюіне түрлі эпидемияның таралуы да әсер етті. Адамдардың жарытып тамақ ішпеуіне және жеуге жарамсыз заттарды талғажау

қылуына байланысты жаппай эпидемия басталды. Бөкей губерниясында оба, Орал губерниясының Орал және Калмыков уездерінде іш сүзегі, Жымпиты уезінде тырысқақ аурулары белең алды. Мысалы, 1922 жылдың қаңтар-маусым айларында Бөкей губерниясында іш сүзегімен 118 адам ауырып, 8-і қаза тапқан, бөртпе сүзегімен 232 адам науқастанып, 35-і өлген, тырысқақпен 423 адам ауырып, 227-сі ажал құшқан. Ал ашығу салдарынан 1271 адам ауруға шалдығып, 255-і қайтыс болған (БҚО МА, 312-қ., 1-т., 2-іс. 133-п.). Осылайша ашаршылық салдарынан эпидемиялық жағдай нашарлады және өз кезегінде бұл індеттер аштықтың одан әрі күшеюіне әкеліп соқты.

Орал және Бөкей губернияларындағы ашаршылықпен күресте бірқатар халықаралық ұйымдар көмек көрсетті. Мұндай халықаралық қауымдастықтардың көмегінің арқасында аштыққа душар болған адамдарға берілетін азық-түліктің көлемі де артты. Тек 1922 жылғы тамыздың өзінде шетелдік қайырымдылық мекемелері Орал губерниясындағы 314 307 адамға әр түрлі көмек көрсеткен.

Халықаралық ұйымдардың ішінде АҚШ Президенті Вудро Вильсонның тапсырмасымен құрылған Америкалық көмек ұйымы (ARA) асқан белсенділігімен көзге түсті. Аталмыш ұйым мен Орал губерниялық атқару комитеті арасында келісім жасалып, тараптар 1921 жылғы 22 қарашада нақты іске кірісті. Әйгілі мекеме балаларды аштықтан құтқару мақсатында 214 асхана ашты. Сондай-ақ, 1922 жылдың сәуір-мамыр айларында ересектерге арналған 180 000 дана азық бөлді. Бөкей губерниясының шалғайда орналасуына байланысты АРА ұйымы бұл өлкеде көмекті бірден ұйымдастырып кете алмады. Мысалы, 1922 жылы маусымда аталмыш губерния тұрғындарына 45 000 дана азық бөлінгендігі туралы дерек кездеседі (БҚО МА, 623-қ., 1-т., 15-іс, 4-п.). АРА ұйымы тек асхана ашып, тамақ таратумен ғана шектелмей тұрғындарды киім-кешек, дәрі-дәрмекпен қамтамасыз етуге үлесін қосқан.

Өлкедегі ашаршылықпен күресте халықаралық «Нансен миссиясы» ұйымы да көмек көрсетті. Белгілі норвег ғалымы Фриуф Нансен негізін қалаған қайырымдылық мекемесі халық арасында «Нансен комитеті» деген атаумен де кеңінен танылды. Комитет Орал губерниясына 1922 жылғы наурыз айында 4, 565 жәшік азық-түлік пен 14 пұт 13 фунт дәрі-дәрмек, мамырда 21 пұт 38 фунт дәрі-дәрмек, 1922 жылғы қараша – 1923 жылғы қаңтар аралығында 1 500 дана қосымша тамақ түріндегі азық-түлік, 1923 жылғы ақпан-тамыз аралығында 500 дана балаларға арналған азық-түлік берді (ҚР ОМА, Р-1215 қ., 1-т., 21-іс, 58-п.). Осылайша Нансен комитеті өлкедегі ашаршылықпен күресте белсенділік танытты.

Қазақстанның батыс аймағындағы ашыққан адамдарға қол ұшын созған халықаралық ұйымдардың бірі Қызыл Крест болды. РСФКР Халық комиссарлары кеңесінің төрағасы В.И. Ленин 1918 жылы 7 тамызда халықаралық Қызыл Кресттің Ресейлік қоғамы туралы декретке қол қойған еді. Кейін бұл мекеме елдегі саяси өзгерістерге байланысты Кеңестік Қызыл Крест ұйымы деп аталды. Кеңестік билік бұл ұйымды да ашаршылықпен күреске тартуға тырысты. Мәселен, 1922 жылы осы Қызыл Крест қоғамы арқылы Орынбор, Ақмола, Қостанай және Бөкей губернияларындағы 13 703 адамды тамақтандырылып отырды (Бюллетень, 1922: 33).

Орал және Бөкей губернияларында орын алған ашаршылықпен күреске өзге кеңестік республикалар да жұмылдырылды. 1921 жылы 31 тамызда Бүкілресейлік Орталық Атқару комитетінің Ашыққандарға көмек беру бойынша Орталық комиссиясы (ЦК Помгол ВЦИК) арнайы ашаршылыққа душар болған аймақтарға жәрдемдесу мақсатында өзара көмек беру жоспарын бекітті. Бұл жоспарға сәйкес Орал губерниясына көмектесетін аймақ ретінде Украина мен Қырым, Бөкей губерниясы мен Адай уезіне Солтүстік Кавказ бекітілді. Мысалы, Орал губерниясына Украина мен Қырымнан 1921 жылғы 1 желтоқсанға дейін 55 592 пұт 17 фут азық-түлік, 408 дана заттар мен 2 108 сом қаржылай көмек келді. Сонымен қатар осы өңірлерден келген дәрігерлік-тамақтандыру топтары ашқан 7 асханада ашаршылыққа ұшыраған 7 000 адам тамақтану мүмкіндігіне ие болған (ҚР ОМА, Р-320-қ., 1-т., 33-іс, 74-п.).

1922 жылы 1 қарашадан бастап Ашаршылық салдарын жою бойынша губерниялық комитеттер (Губпоследкомгол) өз жұмыстарын бастады. Олардың міндеттеріне халықты азық-түлікпен қамтамасыз ету, төрт түлік малға жем-шөп дайындау сияқты жұмыстарды ұйымдастыру кірді (БҚО МА, 312-қ., 1-т., 78-іс, 18 п.) Губернияға қарасты уездерде ашаршылық салдарын жою бойынша уездік комитеттер (Упоследкомгол) құрылса, болыс, ауылдарда өзара көмек жөніндегі комитеттер жасақталды. Бір қызығы, уездердегі

ашаршылықпен күрес жұмыстарын үйлестіру Уездік үштік деп аталатын құрылымға тапсырылды. Мысалы, 1922 жылы қараша айында Орал губерниясына қарасты Калмыков уездік үштігінің құрамына Бисенов, Тінәлиев, Пальгов есімді жергілікті билік өкілдері кірген (БҚО МА, 1704-к., 1-т., 1-іс. 1-п.).

Батыс Қазақстан облыстық мемлекеттік архивінде ізденіс жұмыстарын жүргізу барысында Орал губерниясындағы Ашаршылық салдарын жою бойынша комитеттің есебін кездестірдік. Мұнда 1922 жылғы қарашада губерниядағы ашыққан адамдардың саны 125 165 адам, яғни халықтың 32%-ы деп көрсетілген (БҚО МА, 623-к., 1-т., 25-іс, 20-п.).

№	Елді-мекен атауы	Тұрғындардың жалпы саны	Ашыққан адамдар		Барлығы
			Балалар	Ересектер	
1	Орал қаласы	34 171	8 000	5 000	13 000
2	Орал уезі	68 866	11 011	14 211	25 222
3	Калмыков уезі	39 597	5 118	8 395	13 513
4	Елек уезі	75 842	11 520	13 176	24 696
5	Жымпиты уезі	68 360	14 777	23 957	38 734
6	Гурьев уезі	104 000	4 000	6 000	10 000
	Барлығы	390 811	54 426	70 739	125 165

Кесте-1 – Орал губерниясындағы ашыққан адамдар туралы мәлімет (1922 жыл, қараша)
[Кесте-1 – Орал губерниясындағы ашыққан адамдар туралы мәлімет (1922 жыл, қараша)]

Өлкеде қалыптасқан ахуалды 1922 жылғы төмендегі мәліметтерден де анық байқаймыз. Мысалы, 1922 жылғы 12 қарашадағы жағдай бойынша Жымпиты уезінде барлығы 38 734 адам, оның ішінде 14 777 бала, 23 957 ересек адам ашаршылыққа тап болған. Әсіресе Ащысай (5306), Қурайлы (3 077), Тамды (2 568) болыстарында жағдайдың өте қиын болғандығы анық көрінеді (БҚО МА, 623-к., 1-т., 25-іс, 12-п.).

№	Болыс атауы	Жұмысқа жарамдылар		Балалар (14 жасқа дейін)	Қарт адамдар		Барлығы
		Ерлер	Әйелдер		Ерлер (55 жастан жоғары)	Әйелдер (45 жастан жоғары)	
1	Ащысай	1 130	1 010	2 196	642	328	5 306
2	Бұлдырты	520	469	897	152	102	2 140
3	Тұздықөл	232	187	711	202	217	1 549
4	Шалқар	503	405	473	23	21	1 425
5	Қалдығайты	588	384	732	141	141	1 986
6	Мәтеш	430	415	780	245	192	2 062
7	Тайпақ	296	168	629	69	127	1 289
8	Тамды	849	481	896	156	186	2 568
9	Өлеңті	630	343	659	300	200	2 132
10	I Жымпиты	413	292	274	374	252	1 605
11	Өзен	282	268	315	63	64	992
12	Қарасу	554	360	797	66	112	1 889
13	Дуана	676	336	1 052	170	220	2 454
14	Қурайлы	928	886	1 199	36	28	3 077
15	II Жымпиты	517	507	1 310	243	216	2 793
16	Сабынкөл	527	242	409	87	74	1 339
17	Көк Өзен	328	204	225	46	65	868
18	Жақсыбай	670	491	716	137	90	2 104
19	Соналы	291	178	507	84	93	1 153
	Барлығы	10 364	7 626	14 777	3 239	2 728	38 734

Кесте-2 – Орал губерниясы Жымпиты уезіндегі ашыққан адамдар туралы мәлімет (1922 жыл, қараша).

Азамат соғысының орталық майданына айналған Калмыков уезінде 1922 жылғы 1 желтоқсандағы жағдай бойынша ашыққан адамдар санының едәуір азайғандығын байқауға болады. Аталмыш уезде барлығы 11 403 адам, оның ішінде 4 303 бала, 7 100 ересек адам ашыққандар тізіміне іліккен. Алайда бұл тізімге Қаракөл, Қарасамар, Индер болыстарындағы ашыққан адамдар туралы мәліметтер енгізілмеген (БҚО МА, 623-қ., 1-т., 25-іс, 15-п.). Сондықтан Калмыков уезіндегі ашаршылыққа ұрынғандар санын 11 403 адамнан көп деп санауға мүмкіндік бар. Қолда бар статистикалық мәліметтерден Мерген (1716), Каленов (1435), Қатыншағыл (1300) болыстарының ашыққандар саны бойынша көш бастап тұрғандығы байқалады.

№	Болыс атауы	Балалар (14 жасқа дейін)	Жұмысқа жарамды жастағылар		Қарт адамдар (ерлер мен әйелдер)	Барлығы
			Ерлер (50 жасқа дейін)	Әйелдер (40 жасқа дейін)		
1	Байқұтты	140	154	98	82	474
2	Каленов	550	350	420	115	1 435
3	Круглов	136	73	153	29	391
4	Байбарақ	392	298	178	165	1 033
5	Карманов	219	149	110	56	534
6	Бүйрек	294	215	134	94	737
7	Сломихин	179	129	157	72	537
8	Қатыншағыл	530	312	219	239	1 300
9	Мерген	504	252	397	563	1 716
10	Горский	201	63	54	66	384
11	Балықты	330	255	163	185	933
12	Калмыков қаласы	550	275	315	124	1 264
	Барлығы	4 303	2 655	2 561	1 911	11 403

Кесте-3 – Орал губерниясы Калмыков уезіндегі ашыққан адамдар саны (1922 жыл, 1 желтоқсан)
[Кесте-3 – Орал губерниясы Калмыков уезіндегі ашыққан адамдар саны (1922 жыл, 1 желтоқсан)]

Елек уезі Орал губерниясындағы халық көп қоныстанған әкімшілік құрылым болып саналды. 1922 жылдың аяғында аталмыш уездің 19 869 тұрғыны ашыққандардың тізіміне енгізілген. Нәубеттен Шілік (5016), Торыатбас (3170), Ташлинск (2085) болыстарының қатты зардап шеккендігі анық көрінеді. Сонымен қатар мұрағат қорларында қарастырылып отырған кезеңде Елек уезінің Кенділі болысында адам етін жеу фактілерінің орын алғандығы жөнінде деректер кездеседі.

№	Болыс атауы	Ашыққан отбасылар саны	Балалар (14 жасқа дейін)	Жұмысқа жарамды жастағылар		Қарт адамдар		Барлығы
				Ерлер (50 жасқа дейін)	Әйелдер (40 жасқа дейін)	Ерлер	Әйелдер	
1	Приурал	96	117	43	87	13	20	280
2	Қарашығанақ	643	460	585	410	196	201	1 852
3	Шыңғырлау	388	417	281	249	178	188	1 313
4	Сухореченск	387	508	244	469	30	61	1 312
5	Жаманқала	320	234	80	235	24	102	675
6	Березов	215	377	178	214	32	75	876
7	Святодухов	121	159	118	126	23	22	448
8	Ташлинск	528	786	469	554	72	204	2 085
9	Мустаев	427	673	256	389	59	151	1 528
10	Кенділі	142	275	54	207	72	74	682
11	Александров	70	103	61	92	2	5	263

12	Шілік	1370	2052	1074	815	462	613	5 016
13	Полтавская	96	194	53	68	28	26	369
14	Торыятбас	821	1 079	1 152	939	-	-	3 170
	Барлығы	5 630	7 434	4 648	4 854	1 191	1 742	19 869

Кесте-4 – Орал губерниясы Елек уезіндегі ашыққан адамдар саны (1922 жыл, 1 желтоқсан)
[Кесте-4 – Орал губерниясы Елек уезіндегі ашыққан адамдар саны (1922 жыл, 1 желтоқсан)]

Батыс Қазақстан облысындағы ашыққан адамдардың саны күн санап арта берген. Өйткені дәл осы архив құжатынан 1922 жылдың желтоқсан айындағы ашаршылыққа ұшыраған адамдардың санының 144 655-ке жеткендігін, яғни Орал губерниясының 37%-ын құрағандығын көреміз. Атап айтқанда, Орал қаласында 14 705, Орал уезінде 28 662, Елек уезінде 43 646, Жымпиты уезінде 42 149, Калмыков уезінде 15 493, Гурьев уезінде 10 000 адам ашаршылыққа душар болған (БҚО МА, 623-қ., 1-т., 25-іс, 20-п.).

1921-1922 жылдардағы ашаршылық Орал және Бөкей губернияларындағы халық санының едәуір азаюына әкеліп соқты. Өңірдегі демографиялық өзгерістерді төмендегі кестеден көруімізге болады (К итогам переписи, 1923:78).

Губерниялар	1917 жыл	1920 жыл	1923 жыл
Орал	655 097	513 840	360 058
Бөкей	251 180	230 240	216 133
Барлығы	906 277	744 080	576 191

Кесте-5 – 1917-1923 жылдардағы Орал және Бөкей губерниясындағы халық санының динамикасы
[Кесте-5 – 1917-1923 жылдардағы Орал және Бөкей губерниясындағы халық санының динамикасы]

Байқап отырғанымыздай Орал және Бөкей губернияларындағы халық саны 6 жыл ішінде 330 086 адамға немесе 36,4%-ға азайып кеткен. Деректерден Орал губерниясындағы халықтың 1917 жылғы 655 097 адамнан 1923 жылы 360 058 адамға, яғни 45%-ға қысқарған. Бұл үлкен көрсеткіш болып табылады.

Өлкедегі ашаршылық ауыл шаруашылығын дағдарысқа ұшыратқан болатын. Адамдардың аштықтан қаза табуы, бас сауғалап өзге аймақтарға көшуі салдарынан егін егілмей қалды. 1922 жылы қараша айында жергілікті билік тарапынан Орал губерниялық жер бөлімі (Губ30) мен Азық-түлік комитетіне (Губпродком) егін шаруашылығы науқанын жоғары деңгейде ұйымдастыру мақсатында қар тоқтату, егістік тұқымдарын дайындау жөнінде тапсырма берілді (БҚО МА, 623-қ., 1-т., 12-іс, 2-п.).

Ашаршылық салдарын жою бойынша Орал губерниялық комитеті ауыл шаруашылығын көтеруден басқа да кешенді шараларды қолға алды. Олардың қатарында қаржылай көмек жинау, тұрғындарды жұмыспен қамту, қираған шаруашылықты қалпына келтіру мәселелері бар еді. Әсіресе аштыққа ұшыраған адамдарды тамақтандыру ісі өзекті болып қала берді. 1922 жылы желтоқсан айында Ашаршылық салдарын жою бойынша Орал губерниялық комитеті 1 айға арналған азық-түлік нормасын бекітті. Бұл құжат бойынша ересек адамға 11 1/4 фунт астық, балаларға 16 7/8 фунт, май 1/4 фунт, жарма 3 3/4 фунт, балық еті 3 3/4 фунт, көкөніс 15 фунт, тұз 1 фунт бөлу қарастырылды (БҚО МА, 1704-қ., 1-т., 2-іс. 45-п.).

Архив деректерінен ашқұрсақ балаларды тамақтандыруда бірқатар заң бұзушылықтардың орын алғандығын байқаймыз. Мысалы, 1923 жылы мамыр айында АРА комитетінің Калмыков уезіндегі инспекторы М.А. Висков Мерген ауылындағы №61 тамақтандыру пунктінде балаларға берілуі тиіс сүттің нормадан төмен берілгендігін, ал Каленов ауылындағы №62 пунктте тамақтардың шикі күйінде таратылғандығын баяндаған (БҚО МА, 1704-қ., 1-т., 2-іс. 69-п.).

Қорыта айтқанда, 1921-1922 жылдардағы ашаршылық Орал және Бөкей губернияларының тұрғындары үшін орны толмас зардаптар әкелді. Азамат соғысы, салғырт саясаты, қуаңшылық салдарынан туындаған ашаршылық бейбіт халықтың өмірін жалмап, атамекендерін тастауға мәжбүрледі. Ашыққандардың қолға түскен дүниелерді талғажау қылуы

адамдардың ағзасының әлсіреуіне, сөйтіп түрлі эпидемиялық аурулардың күшеюіне әкеліп соқты. Бұл үрдіс өз кезегінде ашаршылықтың одан әрі өршуіне алып келді.

Қарастырылып отырған кезеңде өлкедегі ашаршылықпен күресу мақсатында тұрғындарға азық-түлік бөлініп, қоғамдық тамақтандыру шаралары ұйымдастырылып, әлеуметтік-экономикалық өмірді қалпына келтіру бойынша батыл қадамдар жасалды. Осы орайда, Орал және Бөкей губернияларының халқын нәубеттен құтқаруда Америкалық көмек ұйымы (ARA), Нансен комитеті, Қызыл Крест сияқты халықаралық қайырымдылық мекемелерінің лайықты үлестерін қосқандығын атап өткен жөн.

Қолға алынған іс-шаралардың нәтижесінде 1923 жылы өлкедегі жағдай тұрақтағанымен аймақ тұрғындарын 1924-1925 жылдары орын алған ашаршылықтың келесі толқыны күтіп тұрған еді.

Дереккөздер

БҚО МА – Батыс Қазақстан облыстық мемлекеттік архиві.
 ҚР ОМА – Қазақстан Республикасы Орталық мемлекеттік архиві.
 ҚР ПА - Қазақстан Республикасы Президентінің архиві.

Sources

AP RK – Archive of the President of the Republic of Kazakhstan.
 CSA RK – Central State Archive of the Republic of Kazakhstan.
 WKRSA – West Kazakhstan Regional State Archive.

Әдебиеттер тізімі

Асылбеков, Галиев, 1991 – *Асылбеков М.Х., Галиев А.Б.* Социально-демографические процессы в Казахстане (1917–1980 гг.). Алма-Ата: Ғылым, 1991. 192 с.

Боранбаева, 2017 – *Боранбаева Б.С.* Бөкей губерниясындағы ашаршылық (1920-1922 жж.) // Отан тарихы. 2017. №3(79). 22-28 бб.

Борьба с голодом, 1922 – Борьба с голодом. // Красный Урал. 1922. 15 марта (№49). С. 2.

Бюллетень, 1922 – Бюллетень 3-го Всекиргизского съезда советов. 1922. №5. 33 с.

Дахшлейгер, 1965 – *Дахшлейгер Г.Ф.* Социально-экономические преобразования в ауле и деревне Казахстана (1921-1929 гг.). Алма-Ата: Наука, 1965. 345 с.

К итогам переписи, 1923 – К итогам сельскохозяйственной переписи 1923 г. в КССР. Оренбург, 1925. 181 с.

Қазақстан тарихы, 2010 – Қазақстан тарихы. Көне заманнан бүгінге дейін. Бес томдық. 4-том. Алматы: «Атамұра», 2010. 752 б.

Козыбаев және т.б., 1992 – *Козыбаев М.К., Абылхожин Ж.Б., Алдажуманов К.С.* Коллективизация в Казахстане: трагедия крестьянства. Алма-Ата: Институт истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова, 1992. 35 с.

Койгелдиев, 2009 – *Койгелдиев М.К.* Сталинизм и репрессии в Казахстане 1920-1940 гг. Алматы: Искандер, 2009. 448 с.

Мардаровский, 1922 – *Мардаровский Н.И.* Голод в Киргизии и борьба недородами. Оренбург: Кирглавополитпросвет, 1922. 28 с.

Мусаев, 2006 – *Мусаев Б.А.* Голод в 1921-1922 гг. в Казахстане и ликвидация его последствий. Актөбе: Актөб. гос. педагог. ин-т., 2006. 173 с.

Нейштадт, 1960 – *Нейштадт С.А.* Экономическое развитие Казахской ССР (период социализма и развернутого строительства коммунизма). Алма-Ата: Казгосиздат, 1960. 683 с.

Олкот, 1981 – *Олкот М.Б.* Процесс коллективизации в Казахстане. // Русское ревю. 1981. № 40. С 122-142.

Отчет Уральского губернского экономического совещания, 1923 – Отчет Уральского губернского экономического совещания за период с 1 октября 1921 года по 1 октября 1922 года. Уральск, 1923. 308 с.

Омарбеков, 1997 – *Омарбеков Т.* 20-30-шы жылдардағы Қазақстан қасіреті. Алматы: Санат, 1997. 284 б.

Рабочим, казакам и киргизам, 1921 – Рабочим, казакам и киргизам // Красный Урал. 1921. 19 февраля. С. 2.

Сдыков, 2004 – *Сдыков М.Н.* История населения Западного Казахстана. Алматы: Ғылым, 2004. 408 с.

Смағұлова, 2019 – *Смағұлова С.* Ашаршылық қасіреті. 1-кітап. Алматы: Елтаным, 2019. 272 с.

Чурин, 1971 – *Чурин Х.* Дауылды жылдарда. Алматы: «Қазақстан», 1971. 154 б.

Cameron, 2018 – *Cameron S.* The Hungry Steppe: Famine, Violence, and the Making of Soviet Kazakhstan. Ithaca and London: Cornell University Press. 2018. 277 p.

Conquest, 1986 – *Conquest R.* The Harvest of Sorrow: Soviet Collectivization and the Terror Famine. Edmonton: The University of Alberta Press in Association with the Canadian Institute of Ukrainian Studies, 1986. 412 p.

References

Asylbekov M.H., Galiev A.B. Social'no-demograficheskie processy v Kazahstane (1917–1980 gg.) [Socio-demographic processes in Kazakhstan (1917-1980)]. Alma-Ata: Gylym, 1991. 192 p. [in Rus.].

Boranbaeva B.S. Bokey gubernyiasindagi ashharshilik (1920-1922) [The Famine in the Bukey Province (1920-1922)] // *Otan taryhy*. 2017. №3(79). P. 22-28 [In Kaz.].

Bor`ba s golodom [Fighting hunger] // *Krasnuy Ural*. 1922. 15 march (№49) [in Russian].

Bjulleten' 3-go Vsekirgizskogo siezda sovetov [Bulletin of the 3rd All-Kyrgyz Congress of Soviets]. 1922. №5. 33 p. [in Rus.].

Cameron S. The Hungry Steppe: Famine, Violence, and the Making of Soviet Kazakhstan. Ithaca and London: Cornell University Press. 2018. 277 p.

Churin H. Dauildi zhildarda [In the turbulent years]. Almaty: «Kazakhstan», 1971. 154 p. [In Kaz.].

Conquest R. The Harvest of Sorrow: Soviet Collectivization and the Terror Famine. Edmonton: The University of Alberta Press in Association with the Canadian Institute of Ukrainian Studies, 1986. 412 p.

Dakhshleyger G.F. Sotsial'no-ekonomycheskiye preobrazovaniya v aule I derevne Kazakhstana (1921-1929 gg.) [Socio-economic transformations in the aul and the village of Kazakhstan (1921-1929)]. Alma-Ata: Nauka, 1965. 345 p. [in Rus.].

K itogam sel'skohozjajstvennoj perepisi 1923 g. v KSSR [To the results of the agricultural census of 1923 in KSSR]. Orenburg, 1925. 181 p. [in Rus.].

Kazakhstan taryhy. Kone zamannan buginge deyin [History of Kazakhstan. From ancient times to the present day]. Five volumes. V. 4. Almaty: «Atamura», 2010. 752 p. [In Kaz.].

Kozybayev M.K., Abylkhozhin Zh.B., Aldazhumanov K.S. Kollektivizatsiya v Kazahstane: tragediya krest`yanstva [Collectivization in Kazakhstan: the tragedy of the peasantry]. Alma-Ata: Institute of History and Ethnology named after Ch.Ch. Valikhanov, 1992. 35 p. [in Rus.].

Koygeldiyev M.K. Stalinizm I represii v Kazahstane 1920-1940 gg. [Stalinism and repression in Kazakhstan 1920-1940]. Almaty: Iskander, 2009. 448 p. [in Rus.].

Mardorovskij N.I. Golod v Kirgizii i bor'ba s nedorodami [Famine in Kyrgyzya and the struggle with non-breeds]. Orenburg: KirGlavpolitprosvet, 1922. 28 p. [in Rus.].

Neishtadt S.A. Ekonomycheskoe razvitiye Kazakhskoi SSR (period socializma i razvernutoyo stroitelstva kommunizma) [Economic development of the Kazakh SSR (the period of socialism and the extensive construction of communism)]. Alma-Ata: Kazgosizdat, 1960. 683 p. [in Rus.].

Olkott M.B. Protsess kollektivizatsii v Kazahstane [The process of collectivization in Kazakhstan] // *Russkoye revyu*. 1981. №40. P. 122-142 [in Rus.].

Otchet Uralskogo gubernskogo ekonomicheskogo soveshaniya za period s 1 oktyabrya 1921 goda po 1 oktyabrya 1922 goda [Report of the Ural Provincial Economic Meeting for the period from October 1, 1921 to October 1, 1922]. Uralsk, 1923. 308 p. [in Rus.].

Omarbekov T. 20-30 zhyldardagy Kazakhstan qasireti [The tragedy of Kazakhstan in 20-30 years]. Almaty: Sanat, 1997. 284 p. [In Kaz.].

Rabochym, kazakam i kirgizam [Workers, Kazaks and Kyrgyz] // *Krasnuy Ural*. 1921. February 19. P. 2 [in Rus.].

Sdykov M.N. Istoriya naseleniya Zapadnogo Kazakhstana [Western Kazakhstan population history]. Almaty, 2004. 408 p. [in Rus.].

Мазмұны / Content / Содержание 2023 № 26 (2)

ТАРИХ / HISTORY / ИСТОРИЯ

<i>Margulan A.S., Zhuzbayeva U.D.</i> THE SHAGATAI FRONTIER IN ABU AL-FIDA'S WORK «ТАКВИМ AL-BULDAN».....	206
<i>Отенова Г.Е.</i> НОВЫЕ СВЕДЕНИЯ О КИРГИЗ-КАЙСАКАХ ИЗ КАЗАНИ: АНАЛИЗ РУКОПИСИ 1796 ГОДА.....	217
<i>Мәлікова С.З., Ибраева А.Ф., Мұхамеджанова Г.Т.</i> СОЛТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН ӨҢІРІНДЕГІ АЛАШ ҚҰРЫЛТАЙЫ: АҚҚҰСАҚ ЖИНАЛЫСЫ.....	229
<i>Мұхатова О.Х.</i> ЖЕТІСУ АЛАШ ҚАЙРАТКЕРІ - БАЗАРБАЙ МӘМЕТОВ.....	242
<i>Жұмағұлов Б.С.</i> ТОБАНИЯЗ ӘЛНИЯЗҰЛЫ – ХАЛЫҚ АЗАТТЫҒЫ ЖОЛЫНДАҒЫ КҮРЕСКЕР.....	258
<i>Мұқанова Г.Қ., Жұматай С., Ташағыл А.</i> «КАЗАХСКИЙ КАЛЕНДАРЬ НА 1923 ГОД» В КОНТЕКСТЕ ИДЕНТИЧНОСТИ.....	272
<i>Шашаев Ә.Қ., Тілеубаев Ш.Б., Құрманалина Н.Н.</i> XX ғ. 20-ЖЫЛДАРЫНДАҒЫ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ АКАДЕМИЯЛЫҚ ОРТАЛЫҚТЫҢ ҚҰРЫЛУЫ МЕН ҚЫЗМЕТІ.....	287
<i>Гиззатов С.М.</i> 1921-1922 ЖЫЛДАРДАҒЫ ОРАЛ ЖӘНЕ БӨКЕЙ ГУБЕРНИЯЛАРЫНДАҒЫ АШАРШЫЛЫҚ ЖӘНЕ ОНЫҢ ЗАРДАПТАРЫ.....	298
<i>Мамбетова Г.А., Муминов А.К.</i> ПОЛИТИКА СОВЕТСКОГО ГОСУДАРСТВА В ОТНОШЕНИИ РЕЛИГИОЗНЫХ ДЕЯТЕЛЕЙ В КАЗАХСТАНЕ (АКТЮБИНСКАЯ ОБЛАСТЬ).....	310
<i>Базарбаев К, Гумуш Н., Акдениз Э.</i> ТҮРКІСТАН ҰЛТ-АЗАТТЫҚ ҚОЗҒАЛЫСЫНДАҒЫ ЭНВЕР ПАШАНЫҢ САЯСИ ҚЫЗМЕТІ.....	326
<i>Ахметова Л.С., Ахметов С.С.</i> БОЛЬШАЯ ОРДА КАЗАХОВ В РОССИЙСКО-КОКАНДСКОМ ПРОТИВОСТОЯНИИ В СРЕДНЕЙ АЗИИ. СУРАНШЫ-БАТЫР И УЗЫН-АГАШСКОЕ СРАЖЕНИЕ 1860 ГОДА.....	335
<i>Ауаған В., Ақанов К., Курманов З.</i> REFLECTION OF THE SHIVANIDS (SHEIBANIDS) DYNASTY'S ROLE IN THE HISTORY OF THE JUCHI ULUS AND THE KAZAKH KHANATE IN THE 13-16 th CENTURIES.....	350
<i>Козыбаева М.М., Мурзаходжаев К.М., Малабаев С.К.</i> ДЕМОГРАФИЧЕСКИЕ ПОСЛЕДСТВИЯ ГОЛОДА 1921-1922 ГГ. В КАЗАХСТАНЕ.....	361
<i>Мурзақханов А.</i> SOVIET POLITICS IN KAZAKH AUL: POSITIONS OF RESEARCHERS.....	373

АРХЕОЛОГИЯ / ARCHAEOLOGY

<i>Оутрам А., Курманиязов Ы.</i> РОЛЬ БОТАЙСКОЙ КУЛЬТУРЫ И СПЕЦИАЛИЗИРОВАННОГО СКОТОВОДСТВА В ДВУХЭТАПНОМ ПРОЦЕССЕ ОДОМАШНИВАНИЯ ЛОШАДИ	384
<i>Қожа М.Б., Жетібаев К.М., Муминова З.П.</i> ОРТАҒАСЫРЛЫҚ СЫҒАНАҚ ҚАЛАСЫНДАҒЫ ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАРДЫҢ КЕЙБІР АСПЕКТІЛЕРІ.....	407
<i>Женіс Ж., Нарымбет Н.</i> АЛТЫН ОРДАДАҒЫ МҰНАРАЛЫ (ШАТЫРЛЫ) MAZAPЛAP: ТАРИХИ-МӘДЕНИ ЖӘНЕ ДҮНИЕТАНЫМДЫҚ САБАҚТАСТЫҚ (X-XIV ғғ.).....	422